

بررسی حس مکان میدان راه آهن از نگاه سالمندان

امیرحسین حیدری فریزی، دانشجوی کارشناسی ارشد طراحی شهری، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

لعیا طالب همت، دانشجوی کارشناسی ارشد طراحی شهری، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

چکیده:

با توجه به مزایای حس مکان برای فرد و جامعه، رو به رشد بودن روند سالمندی در ایران، اهمیت حضور آنان در فضاهای شهری به عنوان سرمایه اجتماعی و تاثیر محیط بر سطح عملکردی و حس مکان آنان توجه به ترجیحات محیطی این گروه جمعیتی حائز اهمیت است. هدف این پژوهش، بهبود رابطه مکان و سالمندان و شناسایی عوامل موثر بر شک لگیری حس مکان سالمندان است.

تحقیق حاضر در چارچوب رو شناسی کیفی و از نوع تحلیل محتوی است. دادهها با کمک تکنیک مصاحب هی عمیق نیم هساختاریافته جمعآوری شده و حجم نمونه با اشباع نظری مشارکت کنندگان مشخص شده است.

مورد پژوهش در تحقیق میدان راه آهن تهران است؛ این میدان به عنوان پلازای ساختمان تاریخی راه آهن و یکی از دروازههای کلیدی پایتخت ایران، در منطقه ۱۶ شهرداری تهران واقع شده است. دادههای گردآوری شده در قالب ۱۹ شناسه، ۵ مفهوم و ۳ مقوله کدگذاری شدهاند. مقولات شامل ارتباط با مردم، کارایی فضا و هویت فضا میباشند. مفاهیم عمده نی ز عبارتند از: جامع هی استفاده کننده از فضا، مدیریت فضا، امکانات و تسهیلات فضا، انسجام فضایی و پیشینهی فضا. نتایج این پژوهش نیز نشان داد که نگاه سالمندان تنها به کالبد فضا محدود نیست و استفادهکنندگان از فضا نیز بر ح س مکان آنها تاثیر میگذارند. همچنین مدل پیشنهادی این تحقیق میتواند راهنمایی برای طراحان و برنامهریزان شهری باشد تا با توجه به شناس هیهای استخراج شده، برحسب مکان این گروه جمعیتی تاثیر مثبت گذارند.

کلیدواژه ها: حس مکان، سالمندان، میدان راه آهن تهران

۱- مقدمه

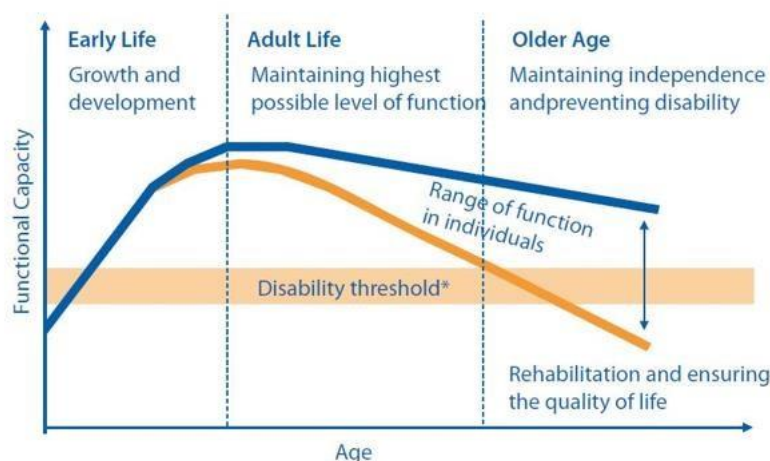
حس مکان به معنای ادراک ذهنی مردم از محیط و احساسات کم و بیش آگاهانه آنها از محیط خود است که شخص را در ارتباطی درونی با آن قرار می دهد، به هطوری که فهم و احساس فرد با زمین هی معنایی محیط پیوند خورده و یکپارچه م ی شود. این حس عاملی است که موجب تبدیل یک فضا به مکانی با خصوصیات حسی و رفتاری ویژه برای افراد خاص م ی گردد. حس مکان علاوه بر این که موجب احساس راحتی از یک محیط م ی شود، از مفاهیم فرهنگی مورد نظر مردم، روابط اجتماعی و فرهنگی جامعه در ی ک مکان مشخص حمایت کرده و باعث یادآوری تجارب گذشته و دس تیابی به هویت برای افراد م ی شود[1]. با توجه به تعریف یادشده و مزایای آن توجه به ویژگی یهای گروههای استفاده کننده از محیط و ترجیحات محیطی آنان حائز اهمیت است.

در کشورهای مختلف سن پیری با توجه به شرایط فرهنگی متفاوت اس ت. سازمان ملل، بیشتر از 60 سال را به عنوان سن پیری در نظر گرفته است[2]. طبق قانون تامین اجتماعی سن پیری برای مردان 60 سالگی و برای زنان 55 سالگی میباشد و طبق قانون استخدام کشوری سن بازنشستگی برای مردان و زنان 65 سالگی اس ت[3]. براساس نتایج سرشماری عمومی نفوس در ایران، در حالیکه جمعیت کشور در بازهی زمانی 60 ساله (1395-1335) 2.4 برابر شده، جمعیت سالمندان کشور (65 سال به بالا) 8.6 برابر شده است. بنابراین رشد جمعیت سالمندان کشور بیش از رشد جمعیت کشور است[4].

سالمندان از جمله گروههایی هستند که به دلیل شرایط سنی و کاهش نسبی فعالیتهای کاری، عمدتاً از فضاهای شهری برای انجام فعالیتهای انتخابی و اجتماعی استفاده میکنند[5]. حضور در فضاهای شهری مزایای متنوعی برای سالمندان دارد؛ بهبود سلامت جسمی و عملکردی و سلامت روانی شامل کاهش استرس، افزایش رضایت از زندگی و حس سلامت[6]. فعالیتهای انتخابی، فعالیتهایی هستند که در صورتیکه زمان و مکان، شرایط اقلیمی و بستر محیط اجازه دهد به شکل داوطلبانه صورت م ی گیرد. فعالیتهای اجتماعی فعالیتهایی هستند که به دفعات شکل میگیرند و به دنبال حضور مردم در یک مکان و زمان صورت میگیرند[7].

سازمان بهداشت جهانی که مبتکر جنبش « شهرهای دوستدار سالمند » (global age friendly cities) است بیان می کند که محیطهای کالبدی مناسب میتوانند سطح عملکردی افراد سالمند را ارتقا داده و به بالای آستان هی ناتوانی برسانند. این موضوع در نمودار 1 نشان داده شده است[8].

.

نمودار 1- ظرفیت عملکردی انسان در طول دوره‌ی زندگی [8]

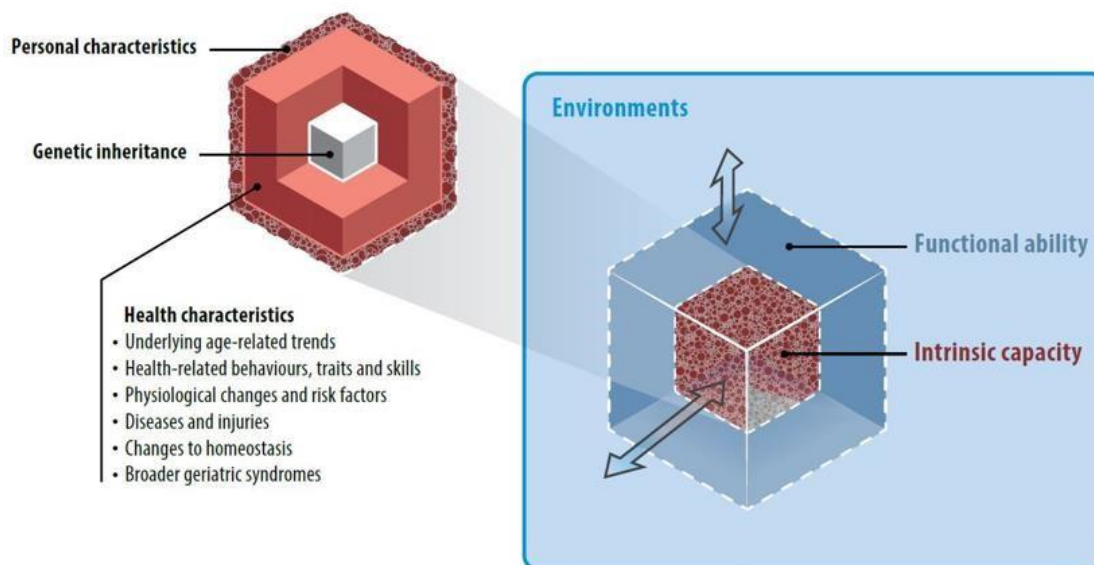
شهرها باید دوستدار سالمند age-friendly باشد اما نه فقط برای برخی از گروه‌های سنی بلکه برای تمامی گروه‌ها با ظرفیت‌های عملکردی متفاوت [9-10]. به‌صورت ایده‌آل، مکان‌های زندگی باید ب‌ه‌گون‌های تجهیز شوند تا تعاملات اجتماعی و در نتیجه ح‌سمکان در آنها تقویت شود. در این صورت ایده زندگی و سالمندی در مکان age in place می‌تواند در این شهرها اتفاق بیافتد [11]. این مفهوم به معنای ادامه زندگی در یک جامعه، با حداقل استقلال و توانایی تعریف شده است [12]. برای تحقق این ایده، حملونقل، فرصت‌های تفریحی، تسهیلات فیزیکی، تعاملات اجتماعی، وابستگی فرهنگی نیاز است که مهیا باشد. [13]

ایده شهرهای دوس‌تدار سالمند پس از برگزاری کنفران‌س‌های متعدد جهانی به ایده «سالمندی فعال» (Active Ageing) ارتقا پیدا کرد. [14] سالمندی فعال بر مراقبت و توجه به نیازهای سالمندان تاکید داشته و آن را فرصتی برای ایجاد عملکرد اجتماعی فعال‌سالمندان میدانند. [15-16-17].

«سالمندی سالم» کانون توجه سازمان بهداشت جهانی، در بین سال‌های 2015 تا 2030، جایگزین مفهوم سالمندی فعال شده است.

چشم‌انداز آن جهانی است که همه می‌توانند در آن طولان‌یمدت و سالم زندگی کنند [18]. سالمندی سالم به‌عنوان فرآیند توسعه و حفظ توانایی عملکردی که باعث رفاه در سنین بالاتر م‌یشود، تعریف شده است. توانایی عملکردی با توجه به ظرفیت ذاتی فرد (جسمی و روحی)، عوامل محیطی و تعامل بین این دو تعریف می‌شود. محیط شامل کلیه عوامل (از سطح خرد تا کلان) موجود در دنیای بیرونی است که بستر زندگی یک فرد را تشکیل م‌ی‌دهد.

عوامل محیطی عبارتند از: سیاست‌ها، سیستم‌ها و خدمات حمل‌ونقل، مسکن، حمایت اجتماعی، خیابانها و پارکها، تسهیلات اجتماعی، بهداشت، مراقب‌تهای طولانی‌مدت، روابط با دوستان، خانواده و مراقبت‌کنندگان و نگرشها و ارزشهای فرهنگی و اجتماعی

شکل 1- تاثیر متقابل عوامل محیطی و ظرفیت ذاتی فرد در سالمندی سالم [19]

بنابراین با توجه به مزایای حس مکان برای فرد و جامعه، رو به رشد بودن روند سالمندی در ایران و اهمیت حضور آنان در فضاهای شهری به عنوان سرمایه اجتماعی و تاثیر محیط بر توانایی عملکردی و در پی آن بر حس مکان آنان توجه به ترجیحات محیطی اینگروه اجتماعی حائز اهمیت است. نتایج پژوهش حاضر پس از مرور مبانی نظری مرتبط، براساس انجام مصاحبه نیمه ساختاریافته با سالمندان میدان راه آهن تهران استخراج شده‌است.

2-روش تحقیق

تحقیق حاضر در چارچوب روششناسی کیفی و از نوع تحلیل محتوی است. مورد پژوهش تحقیق، میدان راه آهن تهران واقع در منطقه 16 شهرداری است. داده‌ها با کمک تکنیک مصاحبه عمیق نیمه ساختاریافته جمع‌آوری شده است. جامعه آماری شامل سالمندانی است که با هر هدفی در میدان راه آهن حضور مییابند و حجم نمونه با اشیاع نظری مشارکت‌کنندگان مشخص شده است.

مشارکت‌کنندگان به سوالات زیر پاسخ داده‌اند:

1. چه خاطر های از گذشته میدان را هآهن دارید؟

2. چه ویژگی این فضا را در گذشته بیشتر دوست داشتید یا نداشتید؟

3. چه ویژگی این فضا را اکنون دوست دارید یا ندارید؟

4. اگر بخواهید برای کسی که تاکنون میدان را ندیده است توصیف کنید، چه میگویید؟

5. چه پیشنهادی برای بهتر شدن فضا دارید؟

در این مطالعه، دادهای حاصل از مصاحبه ها با استفاده از شیوه تحلیل محتوای کیفی، پردازش و تحلیل شد هاند. بدین صورتکه آنها در ابتدا سازماندهی و طبقه بندی شده، سپس شناسه گذاری شدند. مفاهیم و مقولات هسته ای نیز از شناسه ها نتیجه گرفته شد و در نهایت با توجه به مقوله های استخراج شده، الگوی پیشنهادی حس مکان میدان راه آهن تهران از دیدگاه سالمندان ارائه شده است.

3- مبانی نظری تحقیق

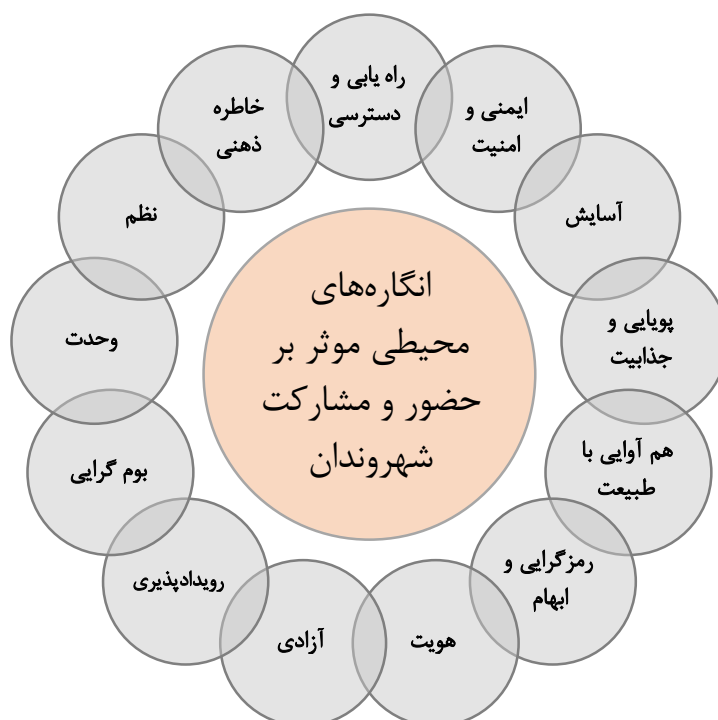
در این قسمت انگاره های محیطی موثر بر حضورپذیری سالمندان در فضاهای شهری به منظور مقایسه تطبیقی یافته های پژوهش با مبانی نظری طراحی شهری معرفی شده است.

3-1- انگارههای محیطی موثر بر حضور و مشارکت سالمندان در فضاهای عمومی شهر

با توجه به هدف پژوهش انگارههای محیطی موثر بر حضور و مشارکت سالمندان و ضرورت توجه به نیازهای اجتماعی این گروه جمعیتی در کنار سایر نیازهایشان در طراحی فضاهای باز عمومی بیان می شود .

الف) معرفی انگار ههای محیطی موثر بر حضور و مشارکت سالمندان

در این بخش انگار ههای محیطیای که بی شتر بر جنب هی کالبدی- فضایی محیط تاکید دارد، معرفی شده است(نمودار2). توضیحات مرتبط با هر مقوله در جدول 1 آورده شده است[20].

نمودار 2- انگاره‌های محیطی موثر بر حضور و مشارکت شهروندان از نقطه نظر پورجعفر [20]

جدول 1- انگاره‌های محیطی موثر بر حضور و مشارکت سالمندان [20]

انگاره‌های محیطی موثر بر حضور و مشارکت سالمندان	
راهیابی و دسترسی	در مورد دسترسی به فضای عمومی، میتوان به واسطه‌ی ارتباط‌هایی که یک فضا چه از نظربصری و چه از جنبه‌ی فیزیکی با محیط اطرافش دارد، قضاوت کرد. برای فرد سالمند، سهولت جابه‌جایی از یک نقطه به نقطه دیگر در وهله‌ی اول اهمیت قرار دارد. همچنین فراهم کردن امکان قدم زدن و پیاده روی سالمندان در فضاهای عمومی و توجه به چشم اندازهای طبیعی و فاصله قرارگیری مکانهای استراحت در پیاده رویهای فضا از اهمیت زیادی برخوردار است.
ایمنی و امنیت	توجه به این مؤلفه در طراحی فضاهای عمومی از آن جهت حائز اهمیت است که به نظر می‌رسد ترس از مجرمان، آزار و اذیت دیدن از دیگران، تصادف و عدم کمک دیگران، یکی از علل شایع عدم خروج سالمند از خانه است.

آسایش	این انگاره شامل ادراک سالمند در مورد امنیت، پاکیزگی، نظافت و در دسترس بودن فضاهای عمومی می شود. تطابق فضای عمومی با نیازهای حسی و فیزیکی سالمندان، احساس آسایش آنها را به دنبال خواهد داشت.
پویایی و جذابی ت	اساساً احساس پویایی در سالمندان وقتی حاصل میشود که همه ی حواس و ذهن سالمند، به هنگام حضور در فضا، به نحوی درگیر با محیط شود.
هم آوایی با طبیعت	لذت بردن از طبیعت و تماشای محیط های طبیعی، اهمیت زیادی در کمک به سرزندگی سالمند دارد. کاهش آلودگی های صوتی و زیست محیطی، ایجاد چشم اندازهای طبیعی، فراهم کردن فرصت استراحت در این چشم اندازها، امکان استفاده از نور خورشید، هوای تازه، تماشای آسمان، گلکاری، غذا دادن به پرندگان، می توانند به عمیق تر شدن این رابطه کمک کنند. در عین حال باید توجه داشت که افراد سالمند، به تغییرات شدید دمایی و تابش بیش از اندازه و شدید نور خورشید حساس هستند.
رمزگرایی و ابهام	ذهن سالمند، همانند ذهن هر انسان دیگری، همانگونه که به دنبال کشف و تطابق هماهنگی ها است، دارای خصلت کنجکاوی نیز می باشد و مخالف تنش متعارف و حساب شده نیست.
هویت	ذهن سالمند، همانگونه که به دنبال تازه هاست، همواره به دنبال انطباق نیز هست و می خواهد عناصر ادراک شده از فضای عمومی توسط او، با رفتارهای فردی و گروهی اش همخوان باشد.
آزادی	آزادی سالمند در فضای عمومی را، نبود موانع بر سر راه انتخاب گزینه های متعارف و مطلوب پیشروی سالمند در فضای عمومی دانست.
رویدادپذیری	تنوع رویدادها، سبب می شوند که فضا به وسیله ی کلیه ی حواس سالمند، یعنی علاوه بر حس بینائی، حواس شنیداری، بویائی و لامسه احساس شود، این امر در حفظ تعادل و جهت یابی سالمند نیز مؤثر خواهد بود.
بوم گرایی	بومگرایی سازگاری با زمینه ی کالبدی، تاریخی و اجتماعی-فرهنگی است که بر طبق آن ایده ها و اشکال آشنا با سرشت افراد، در شکل دادن به کالبد فضاهای عمومی شهری به کار گرفته میشوند.
وحدت	منظور از وحدت، تجربه ی عناصر و اجزای کالبدی، عملکردی و معنایی فضای عمومی، به صورت یک کل واحد است. این امر به واسطه ی وجود نوعی هماهنگی ویژه بین عناصر فضای عمومی حاصل می آید .

نظم	عناصر فضای عمومی، همگی زیرمجموعه یک نظام هستند. این نظام ممکن است خیلی ساده و روشن و یا پیچیده باشد. در واقع سالمند از هر عنصر فضای عمومی، میزان مشخصی از نظم (پیچیدگی یا سادگی) انتظار دارد.
خاطره ذهنی	خاطره ی ذهنی، قابلیت ادراک، تجزیه و تحلیل و تطبیق داده های محیطی با معانی ذهنی و تشکیل تصویر ذهنی در فرد است.

ب) نیازهای اجتماعی افراد سالمند در فضاهای باز عمومی

تعاملات اجتماعی تاثیر مثبتی بر سلامت فیزیکی و روانی سالمندان میگذارد. با اینحال، برنامه ریزی و طراحی بر نیازهای جسمی و امنیت سالمندان تاکید دارند و اغلب نیازهای اجتماعی در نظر گرفته نمیشود [21].

جدول 2، 27 معیار طراحی را که نیازهای اجتماعی سالمندان را در فضاهای باز مرتفع میکند، معرفی کرده است. این جدول شامل 4 بخش اصلی چیدمان کالبدی، ویژگیهای باهمستان، زندگی مشارکتی و شخصی و حمل و نقل و جابه جایی میباشد [21].

جدول 2- لیست معیارهای طراحی فضاهای باز عمومی برای افراد سالمند [21]

معیار طراحی	توصی ف	مناب ع
چیدمان کالبدی	محیط پاکیزه	[8-23-24-25] [6-8-26-27] [8-27-28-29] [27-30-31] [23-24-27-32] [31-33] [29] [27-28-34]
دسترسی به طبیعت و منظر	آسایش فیزیکی: پاکیزگی، جذابیت بصری، هوای سالم، عاری از سروصدا و شلوغی	
مبلمان شهری	ارتباط با طبیعت، فضاهای سبز، پارکها، باغها و خرده اقلیمها	
ارتباطات داخلی و خارجی	فضاهای استراحت، فضاهای جمعی، مبلمانهای مخصوص، فضاهای گفتگو	
حس امنیت و محیط امن	سلسله مراتب از فضاهای خصوصی به فضاهای جمعی و محله	
ارتباط با فرهنگ و تاریخ	ادراک امنیت، امکان حفاظت، حمایت محیطی، رضایت محیطی ، مراقبت از سوی خانواده، حمایت اجتماعی و پزشکی	
مدیریت و نگهداری کافی	میراث ،حس مکان، اهمیت هویت محلی، ادغام عناصر فرهنگی در مدیریت و برنامه ریزی سایت	
نورپردازی مناسب	حفظ کیفیت ساختاری و کاشت، نگهداری از زیبایی های مناظر	
	نورپردازی خارجی	

ویژگی باهمستان ها	تسهیلات، خدمات و توالتهای عمومی زندگی اجتماعی	شامل کتابخانه، مرکز باهمستان، فروشگاههای محلی، کلینیکهای سستی، پروژههای توسعه باهمستان	[8-26-28-32]
	حریم شخصی	عاری از مزاحمت و شلوغی	[24-35]
	امکانات محله و بلوک	نزدیکی امکانات و تسهیلات	[25-32]
	ایمنی خارج از خانه	ایمنی موجب رضایت سالمندان میشود	
	چندعملکردی	عملکردهای موقتی و دائم	[24]
زندگی مشارکتی و شخصی	سلامتی روانی	احترام فردی، استقلال و توانمندسازی، خودکارآمدی، دلبستگی به مکان	[24-28-34]
	مشارکت اجتماعی	فعالیتهای اجتماعی، حس مالکیت باهمستان و مشارکت در برنامه ریزی و مدیریت سایت	[24-26-33-35]
	شمولگرایی اجتماعی	توانایی مشارکت در فعالیت های اقتصادی و اجتماعی	[24-26-27-32-35]
	خودشکوفایی	دراختیار گذاشتن فرصت برای یادگیری	[24-26-27-32]
	مخاطبان و شبکه اجتماعی	مشارکت اجتماعی و تعاملات و ارتباطات، حس تعلق	[24-26-32-35]
	فعالیتهای فیزیکی و اجتماعی	انواع تفریح، مانند پیادهروی	[23-27-28-6]
	محیط زندگی سالم	حس سلامتی، سلامت عاطفی، آرامش و شادی	[24-27-28-34]
	تنوع کاربردها	تنوع کاربردهای فضا در روز و زمان، مدیریت بهتر	[24]
	مسیر پیاده و دوچرخه	شبکه دوچرخه، مکانهای پرسه زنی	[8-27]
	جاده ها و پیاده روها؛ تقاطع های امن پیاده	زیرساختهای پیاده، پیاده روهای مناسب، مساحت فضاهای باز	[8-27-29-30]
جابجایی و حمل و نقل	قابلیت دسترسی	دسترسی های داخلی و خارجی	[8-26-33-34]
	دسترسی به حمل و نقل عمومی و زیرساختها	حمل و نقل عمومی کافی و قابل استطاعت، ایستگاه های اتوبوس	[25-26-28-32]
	خوانایی بدون محدودیت	جهت یابی، خوانایی مسیرها	[24-29]
	جا به جایی	سهولت فعالیتها، راحتی، تسهیلات ناتوانان، جابجایی راحت	[24-27-33]

ج) جمع‌بندی

انگار ههای محیطی موثر بر حضور و مشارکت سالمندان را در جدول 3 جمع‌بندی شده است.

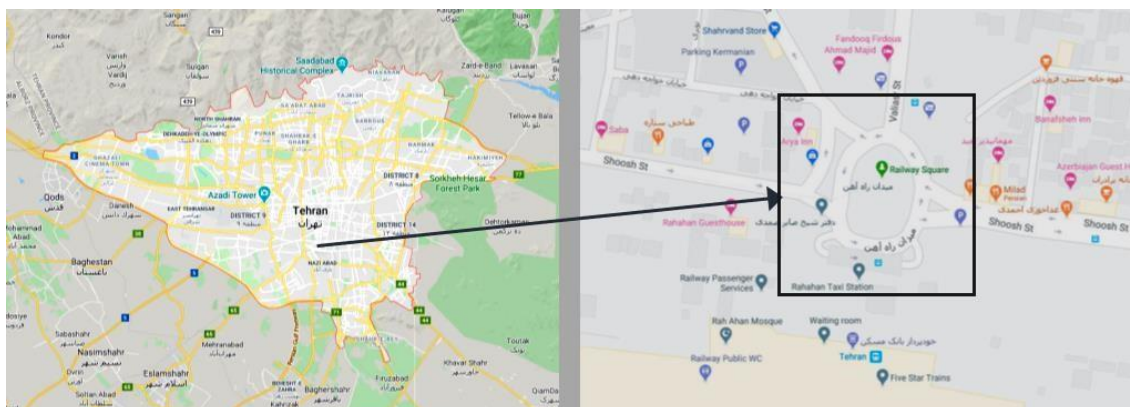
جدول 3- دسته بندی انگاره‌های محیطی موثر بر حضور و مشارکت سالمندان

ابعاد طراحی شهری	مؤلفه‌های طراحی شهری	منبع	انگار ههای محیطی موثر بر حضور و مشارکت سالمندان
ماهوی	مؤلفه عملکردی	معرفی انگاره‌های محیطی موثر بر حضور و مشارکت سالمندان	را هیایی و دسترسی ایمنی و امنیت آسایش آزادی رویدادپذیری
		نیازهای اجتماعی افراد سالمند در فضاهای باز عمومی	مبلمان شهری ارتباطات داخلی و خارجی حس امنیت و محیط ایمن نورپردازی مناسب تسهیلات، خدمات و توالتهای عمومی امکانات محله و بلوک ایمنی چندعملکردی مسیرپیاده و دوچرخه جاده ها و پیاده روها؛ تقاطع های امن پیاده قابلیت دسترسی دسترسی به حمل و نقل عمومی وزیرساخت ها جا به جایی تنوع کاربردها

شمولگرایی اجتماعی			
فعالیت‌های فیزیکی و اجتماعی			
تنوع کاربردها			
پویایی و جذابیت	معرفی انگاره‌های محیطی موثر بر حضور و مشارکت سالمندان(همان)	مولفه تجربی-زیبایی شناختی	
رمزگرایی و ایهام			
هویت			
بومگرایی			
وحدت			
نظم			
خاطره ذهنی			
ارتباط با فرهنگ و تاریخ (بومگرایی)	نیازهای اجتماعی افراد سالمند در فضاهای باز عمومی(همان)	مولفه زیست محیطی	
حریم شخصی			
خوانایی			
خودشکوفایی			
هماوایی با طبیعت	معرفی انگاره‌های محیطی موثر بر حضور و مشارکت سالمندان(همان)		
محیط پاکیزه			
دسترسی به طبیعت و منظر			
محیط زندگی سالم			
مدیریت و نگهداری کافی	نیازهای اجتماعی افراد سالمند در فضاهای باز عمومی(همان)		رویه ای
شبکه اجتماعی			
مشارکت اجتماعی			

۴- بررسی حس مکان میدان راه آهن تهران از نگاه سالمندان

۴-۱ - معرفی محدوده

شکل ۲- موقعیت میدان راه‌آهن در شهر تهران

میدان راه آهن تهران واقع در منطقه ی ۱۶ شهرداری تهران، از شمال به خیابان ولیعصر و کارگر و از شرق به شوش متصل میشود. این میدان به عنوان پلازای ساختمان تاریخی راه آهن (مربوط به پهلوی اول) به بخشی از هویت تهران قدیم تبدیل شده است. بر همین اساس جایگاه خاصی از نگاه سالمندان و همچنین نقش مهمی در ایجاد حس مکان برای گردشگران دارد. قبل از اجرای طرح ساماندهی میدان راه آهن، این میدان با موضوعاتی در زمینه های مختلف اجتماعی، ترافیکی، عملکردی و زیبایی شناختی مواجه بوده است. بنابراین به دلیل اهمیت تاریخی میدان و اجرای پروژه تجدید حیات در آن، میدان راه آهن انتخاب گردید. این تحقیق پس از اجرای پروژه انجام شده است.

۲-۴- یافته های پژوهش:

الف) مشخصات مصاحبه شوندگان و پاسخهای پرتکرار:

به منظور فهم عوامل موثر بر حس مکان سالمندان در فضاهای عمومی شهر، ۱۹ مصاحبه ی عمیق نیمه ساختاریافته در میدان راه آهن تهران انجام شده است. در میان مصاحبه گران ۱۷ نفر مرد و ۲ نفر زن بودند. از این میان، ۵ نفر در بازه ی سنی ۵۱-۶۰ سال، ۱۰ نفر در بازه ی سنی ۶۱-۷۰ سال و ۴ نفر بیش از ۷۰ سال داشتند. همچنین در میان مصاحبه شوندگان ۱۲ نفر کمتر از یک ساعت، ۳ نفر در بازه ی ۱ تا ۵ ساعت و ۴ نفر بیشتر از ۵ ساعت در میدان حضور داشتند. سوالات اصلی و جوابهای متداول در جدول ۴ آورده شده است.

جدول 4- سؤالهای اصلی و پاس‌خهای پرتکرار مصاحبه‌ها

سؤالات اصلی	نیازهای اجتماعی - پاسخهای پرتکرار از تمام افراد	مطابقت با مولفه‌های برنامه ریزی و طراحی برای سالمندان
س.1. چه خاطر‌های از گذشته میدان راه آهن دارید؟	اولین باری که در این فضا قرار گرفتم مربوط به سال 1342 می‌شود و به پیش از انقلاب برمیگردد. اینجا به اینصورت نبود و زمینها خاکی بود و اینطور منظم و مرتب نبود الان منظم شده و مردم راحت میتوانند رفت و آمد کنند.	خاطره انگیزی فضا منظم بودن فضا حرکت و دسترسی فضا
س.2. چه ویژگی این فضا را در گذشته بی‌شتر دوست داشتید یا نداشتید؟	- اینجا برای من نوستالژیک است و الان که نشستم اینجا احساس خوبی دارم. به خاطر خاطره‌ی خوبی که ازش دارم دوست داشتم الان اینجا بشینم با اینکه داخل جا داشت ولی دوست داشتم اینجا بشینم و مردم را ببینم و برایم تجدید خاطره بشود. - هیچ جایی و هیچ چیزیش را دوست نداشتم	خاطره انگیزی فضا
س.3. چه ویژگی این فضا را در حال حاضر دوست دارید یا ندارید؟	- زیباسازی و مبلمان آن نسبت به قبل بهتر شده است و فضا بازتر شده ولی من در این میدان شاهد دوباره کاریهای بسیاری بوده‌ام. ساختمانهای قدیمی نمای خوبی ندارند مصالح آن ریخته، کرکره‌های آن خراب شده است و هیچ هماهنگی‌ای با عناصر جدید مثل ایستگاه مترو ندارد. ولی باز ساختمانهایی که بازسازی کرده‌اند به نسبت بهتر هستند. البته در بازسازی هم فقط رنگ ساختمان و کرکره مغازه‌ها را عوض کرده‌اند	نیاز به برقراری ارتباط مشارکت اجتماعی در طراحی و اجرا - نگهداری فضا - تمیزی فضا دلبازی فضا هماهنگی اجزا باهم و با کل - امکانات خدماتی امنیت در فضا

وگر نه کار خاصی نکرده اند. این فضا را زیاد دوست ندارم چون جامعه استفاده کننده آن معتادان هستند.	تصویرذهنی موجود از فضا	
- فضایی برای سرویس بهداشتی وجود ندارد. قبلا اینجا سرویس بوده است.		
س 4. اگر بخواهید اینجا را برای کسی که تاکنون میدان را ندیده است توصیف کنید، چه میگوید؟	- میدانی است که مسافری در آن رفت و آمد میکنند مثل میدان سپه و ناصرخسرو. امکانات رفاهی آن از نظر کافه، فست فود، مهمان پذیر و مسافرخانه خوب است و قیمت آن نیز به نسبت سایر مکانها پایینتر است. به لحاظ طبیعت و سبزی هم خوب است و فضای سبز و درختان خوبی دارد. - یک میدان راه آهنی که متناسب شهرهای کوچک است و اصلا زیبا نیست. - به هرکسی بگویید میدان راه آهن ابتدا معتادان به ذهنش میرسد.	نیاز به برقراری ارتباط سبزی حرکت و دسترسی تنوع فعالیتی تصویرذهنی موجود از فضا
س 5. چه پیشنهادهای بهبود دارید؟	- فضایی پردرخت با آلاچیق باید داشته باشد همچنین فضایی برای استراحت شب هم باید پیشبینی شود. همچنین فضایی برای گذراندن اوقات فراغت کودکان و کهنسالان باید در نظر گرفته شود. فضا باید زیبا باشد مخصوصا که از تمام راه آهن های دنیا هم نمونه بگیرند. برای مسافران خارجی هم این فضا زیبا نیست.	سبزی - منظم بودن فضا امکانات خدماتی و رفاهی وجود فضاهای مکث و انتظار امنیت در فضا

ب) دسته بندی نظرات:

در این بخش به منظور معرفی مقولات موثر بر حس مکان سالمندان ابتدا نکات کلیدی (شناسه) حاصل از مصاحبه ها که به جنبه ی مشترکی اشاره دارند دسته بندی شده اند (مفاهیم)؛ سپس در سطح بالاتر و در دسته بندی مجدد مفاهیم مرتبط با یکدیگر ترکیب شده و مقولات موثر بر حس مکان سالمندان در فضاهای عمومی شهری استخراج شده است.

تعاریف مورد نیاز:

شناسه (code): نکات کلیدی داده های استخراج شده براساس قیاس و پرسشگری.

مفهوم (concept): شناسه هایی که به جنبه ی مشترک یک پدیده اشاره دارند؛ با مقایسه و دسته بندی تحت عنوان مفهوم خوانده میشود.

مقولات (categories): نسبت به مفاهیم انتزاعی تر هستند و در سطح بالاتری قرار دارند. مقولات شالوده ی نظریه هستند [22].

جدول ۵- دسته بندی شناسه ها، مفاهیم و مقولات موثر بر حس مکان سالمندان حاصل از مصاحبه ها

شناسه (code)	مفهوم (concept)	مقولات
		(categories)
نیاز به برقراری ارتباط گروههای استفاده کننده از فضا	جامعه ی استفاده کننده از فضا	ارتباط با مردم
تمیزی فضا مشارکت در طراحی و اجرا نگهداری از فضا هزینه ی اجرا	مدیریت فضا	کارایی فضا
تنوع فعالیتی حرکت و دسترسی فضا		

	امکانات و تسهیلات فضا	امکانات رفاهی و خدماتی سبزی‌نگی و آسایش اقلیمی وجود فضاهای مکث و انتظار
هویت‌مندی فضا	انسجام فضایی	دلبازی فضا منظم بودن و خوانایی فضا هماهنگی اجزا با یکدیگر و اجزا با کل پیوستگی فضا (جداره‌ها، مسیرها و ...)
	پیشینه ی فضا	خاطره انگیزی فضا تصورذهنی موجود از فضا پایداری عناصر (عملکردی و کالبدی) امنیت در فضا

۵ - بحث

در این بند مدل به دست آمده در پژوهش حاضر را با مدل‌های معرفی شده [20، 21] در مبنای نظری تحقیق مقایسه می‌شود و در نهایت سوال های تحقیق مورد بحث قرار می‌گیرد.

مدل پیشنهادی این پژوهش در قیاس با دو مدل ذکر شده دارای تفاوت‌هایی است. شناسه های مدل پیشنهادی این تحقیق از طریق رویکرد امیک (Emic) حاصل شده است؛ بدین بیان که شناسه ها از طریق مصاحبه با سالمندان گردآوری شده است. این درحالی است که در دو تحقیق یادشده از طریق رویکرد اتیک (Etic) معیارهای خود را به دست آورده اند. در این رویکرد معیارها از طریق بررسی پیشینه ی پژوهش حاصل می‌شود.

شناسه های حاصل از این پژوهش با انگاره های محیطی موثر بر حضور و مشارکت سالمندان [20] و معیارهای طراحی فضاهای بازعمومی برای سالمندان [21] مقایسه شده است:

الف) مقایسه با انگاره های محیطی موثر بر حضور و مشارکت سالمندان: نتیجه ی مقایسه با انگاره های محیطی نشان

میدهد که آن پژوهش [20] بیشتر به کیفیت های بعد ماهوی معطوف است و شامل شناسه های مرتبط با بعد رویه ای مانند هزینه ی اجرا، نگهداری از فضا و مشارکت در طراحی و اجرا نمیشود؛ علاوه بر آن به شناسه های مرتبط با مقوله ی ارتباط با مردم نیز اشاره ای نشده است. و پژوهش حاضر نیز در شناسه های استخراج شده از طریق مصاحبه با سالمندان به انگاره های محیطی پویایی و جذابیت، رمزگرایی و ابهام و رویدادپذیری دست نیافته است.

ب) مقایسه با معیارهای طراحی فضاهای باز عمومی برای سالمندان: نتیجه ی مقایسه نشان میدهد که آن پژوهش [21]

به شناسه های مرتبط با مفهوم انسجام فضایی اشاره ای نکرده است؛ و از میان شناسه های مرتبط با مفهوم مدیریت فضا به شناسه ی هزینه ی اجرا اشاره ای نشده است. پژوهش حاضر نیز در شناسه های استخراج شده به معیارهای آموزندگی و محیط زندگی سالم دست نیافته است. در نگاه کلی میتوان بیان کرد که نگاه یانگ و همکارانش (2016) نسبت به معیار زندگی شخصی و اجتماعی، کاملتر و جزئی تر بوده است و یکی از دلایل آن میتواند تفاوت در روش تحقیق پژوهش های مورد مقایسه دانست.

سالمندان به پنج سوال تحقیق پاسخ داده اند. پاسخها با ادبیات پژوهش گفته شده توسط یانگ و همکاران (2016) مورد بحث و مقایسه قرار میگیرد:

سوال 1. بخش عمدهای از سالمندان بر ثبات عناصر کلیدی میدان تاکید دارند؛ این عناصر ارتباط قوی با تاریخ شهر دارند. دسترسی به مدهای مختلف حمل و نقلی اهمیت بالایی دارد به خصوص اگر حالت نوستالژیک پیدا کند و ارتباط ذهنی آنها را با گذشته برقرار کند. پاکیزگی و نظم میدان که از نقاط ضعف گذشته میدان به حساب می آمده و اکنون نیز اشاره شده است، نشان میدهد که علیرغم بازپیرایی فضای میدان همچنان مشکلاتی وجود دارد. بخش زیادی از این مشکلات به نحوه استفاده کاربران برمیگردد.

سوال 2. سالمندان ارتباط هرچه بیشتر میدان با تاریخ را ترجیح دادند. پیشینه ی فضا به واسطه ی حفظ ساختار و جداره های میدان حس خوشایندی را برای سالمندان به وجود میآورد.

سوال 3. سالمندان توجه بسیاری به امکانات و تسهیلات فضا داشتند که نشان دهنده کمبود جدی میدان در این خصوص است. همچنین پراکندگی این تسهیلات در میدان بر این مهم تاثیر بیشتری گذاشته است. وجود برخی مشکلات کالبدی در جداره های میدان و کیفیت پایین میزان پاکیزگی محیط سبب شده است که حس لذت، راحتی و ماندگاری در فضای میدان تحت تاثیر قرار

بگیرد که خود ارتباط زیادی با سلامتی جسمی و روانی سالمندان دارد. این موضوع در کنار کاهش حس امنیت به دلیل حضور گروه اجتماعی خاص (معتادان) سبب شده است که ارتباطات اجتماعی سالمندان به صورت مناسب انجام نشود.

سوال 4. مشکلات اجتماعی موجود در میدان چنان آشکار است که در تصویرذهنی عمده ی سالمندان وجود دارد. وجود جداره های کالبدی با هویت اما نیازمند مرمت موجب کاهش احساس امنیت و تیرگی تصویرذهنی آنها شده است. بر این اساس، برخی میدان رابرآزنده پایتخت کشور ندانسته اند که نشاندهنده ی آن است که محصوریت نامناسب میدان، نورپردازی ضعیف و وجود جداره های نیازمند مرمت بر این تصویرذهنی تاثیر به سزایی گذاشته اند.

سوال 5. سالمندان با توجه به شرایط کنونی میدان، موارد خود را در دو بعد مطرح کردند. در بعد اجتماعی، فقدان امنیت کافی به دلیل حضور معتادان در میدان حایز اهمیت است. در بعد فضایی و عملکردی، ارتقا کیفی و کمی امکانات و تسهیلات میدان به خصوص برای دو گروه سنی سالمند و کودک و افزایش نظم فضایی میدان بسیار اهمیت دارند. در بعد کالبدی، توجه به افزایش محصوریت میدان در هردو شیوه نرم (درختان) و سخت (ساختمان) و مرمت بناها موجود به منظور افزایش زیبایی میدان حایز اهمیت است.

5- جمع بندی

پژوهش حاضر به منظور بررسی حس مکان میدان راه آهن پس از اجرای طرح تجدیدحیات از نقطه نظر سالمندان استفاده کننده از فضا است. بدین منظور ابتدا مروری بر مبانی نظری تحقیق مرتبط با حس مکان، تعریف سالمندی سالم، انگاره های محیطی موثر بر حضور و مشارکت سالمندان و معیارهای طراحی فضاهای باز عمومی برای سالمندان انجام شده است.

این تحقیق در چارچوب روش شناسی کیفی و از نوع تحلیل محتوی است. داده ها با کمک تکنیک مصاحبه ی عمیق نیمه ساختاریافته جمع آوری شده است؛ حجم نمونه با اشباع نظری مشارکت کنندگان مشخص و نظرات مثبت و منفی سالمندان در ارتباط با فضاگردآوری شده است.

همانطور که قبلا ذکر شد به منظور تحقق چشم انداز «سالمندی سالم» توجه به ظرفیت ذاتی فرد (ظرفیت های جسمی و روحی)، عوامل محیطی مربوطه و تعامل بین این دو حائز اهمیت می باشد [19].

مقولات به صورت سلسله مراتبی و در یک فرآیند رفت و برگشتی از سطح شناسه تا مفاهیم و در نهایت مقولات استخراج شده

است(جدول 5). این مقولات شامل ارتباط با مردم، کارایی فضا و هویت‌مندی فضا می‌باشند. ارتباط با مردم مربوط به

مفهوم جامعه‌ی استفاده کننده از فضا است که تاثیر مهمی بر تصویردهنی، امنیت و نیاز سالمندان به برقراری ارتباط می گذارد. مقوله

ی دوم کارایی فضا است که بیشتر به مولفه های مرتبط با بعد رویه ای و امکانات و تسهیلات فضا اشاره دارد. مقوله ی آخر هویت‌مندی

فضا است؛ این مقوله شامل مفاهیم انسجام فضایی و پیشینه ی فضا است و تقریباً تمامی مصاحبه شوندگان به صورت مستقیم یا

غیرمستقیم به این دو مفهوم یا حداقل یکی از آنها و شناسه های مرتبط با آنها اشاره کرده اند.

نتایج این پژوهش نیز نشان داد که نگاه سالمندان تنها به کالبد فضا محدود نیست و استفاده کنندگان از فضا نیز بر حس مکان آنها

تاثیر میگذارند؛ علاوه بر آن این گروه استفاده کننده علاوه بر بعد ماهوی به بعد رویه ای نیز اشاره داشته اند(جدول 5).

از نتایج تحقیق علاوه بر استخراج مقولات موثر بر حس مکان سالمندان، ضرورت کاربست نظریه ی زمینه ای در دانش طراحی

شهری و همچنین ضرورت توجه به ملزومات و ترجیحات محیطی همه ی گروه های سنی و جنسی در فرآیند شکلدهی به محیط

شهری است. همانطور که بیان شد علاوه بر کیفیتهای فضایی - کالبدی، مشارکت سالمندان در فرآیند طراحی و آگاهی آنان از فرآیند

اجرا بر حضورپذیری و احساس تعلق آنان تاثیر میگذارد؛ لذا پیشنهاد میشود در آغاز هر پروژه شفافسازیهای لازم در ارتباط با فرآیند

طراحی و ساخت صورت پذیرد و با رویکرد زمینه ای ترجیحات محیطی و انگاره های موثر بر حضورپذیری استفادکنندگان استخراج

شود.

تشکر و قدردانی: از جناب آقای دکتر کورش گلکار و سرکار خانم دکتر آزاده لک، بابت تمامی هدایتها تشکر میشود..

تاییدیه اخلاقی: تمام مصاحبه ها با اجازه شفاهی مشارکت کنندگان ضبط و استفاده شده است.

تعارض منافع: موردی از سوی نویسندگان گزارش نشده است .

سهیم نویسندگان: امیرحسین حیدری (نویسنده اول)، نگارنده روش شناسی و مقدمه/پژوهشگر(50٪)؛ لعلیا طالب همت (نویسنده

دوم)، نگارنده بحث /تحلیلگر داده ها/ پژوهشگر(50٪)

منابع مالی: موردی از سوی نویسندگان گزارش نشده است.

منابع

- 1- فلاح، م.ص. "مفهوم حس مکان و عوامل شکل دهنده آن" نشریه هنرهای زیبا. ۱۳۸۵؛ ۲۶(۲): ۵۷-۶۶.
- 2- World Health Organization. [Online]. Available: http://www.searo.who.int/entity/health_situation_trends/data/chi/elderlypopulation/en/
- 3- تقوایی، ع و ضابطیان، ا "شاخص های مناسب سازی فضاهای شهری دوستدار سالمندان با استفاده از رویکرد مشارکتی" فصلنامه مسکن و محیط روستا. ۱۳۸۸؛ ۲۸(۱۲۸): ۶۰-۷۱.
- 4- نتایج کلی سرشماری سال ۱۳۹۵ (۱۳۹۵)، برگرفته از سرشماری-عمومی-نفوس-و-مسکن/نتایج-سرشماری/نتایج-کلی-سرشماری-1395-<https://www.amar.org.ir>
- 5- علی الحسابی، م و رفیعی، ف "ارزیابی نیازمندیهای سالمندان در فضاهای شهری، مطالعه موردی: پارک خلد بری نشیراز" نشریه معماری و شهرسازی آرمانشهر. ۱۳۹۱؛ ۹: ۲۴۷-۲۵۷.
- 6- Sugiyama T., & Thompson C. W. Outdoor environments, activity and the wellbeing of older people: Conceptualising environmental support. *Environment & Planning A*. 2007; 39, 1943-1960
- 7- کارمونا، م و تیسدل، ا و تنراک، هیت، ت. "مکان های عمومی و فضاهای شهری: ابعاد گوناگون طراحی شهری" ترجمه: قرائی، ف و اهری، ز و صالحی، ا و شکوهی، م. ۱۳۹۴. تهران: دانشگاه هنر.
- 8- World Health Organization. (2007). "Global Age-Friendly Cities: a guide".
- 9- Rafi S & Saif S. Age-Friendly Communities: Creating a Conducive Environment for the Elderly in India. *Journal of Geriatric Medicine*. 2020; 2(2), 17-24
- 10- Mustaqim M.M. A study of universal design in everyday life of elderly adults. *Procedia Comput. Sci*. 2015;67:57-66.
- 11- Joost van Hoof, Jan K. Kazak, Jolanta M. Perek-Białas, and Sebastiaan T. M. The Challenges of Urban Ageing: Making Cities Age-Friendly in Europe. *Int J Environ Res Public Health*. 2018; 15(11): 2473
- 12- Davey J, Nana G, de Joux V, & Arcus M. (2004) Accommodation options for older people in Aotearoa/New Zealand. Wellington, New Zealand: NZ Institute for Research on Ageing/Business & Economic Research Ltd, for Centre for Housing Research Aotearoa/New Zealand.

- 13- Wiles L, Leibing A, Guberman N, Reeve J, and Allen R. E. S. The Meaning of "Aging in Place" to Older People. Cite journal as: The Gerontologist. 2011; 52(3), 357-366
- 14- Walker A. Population Ageing. In: Moulaert T., Garon S., editors. Age-Friendly Cities and Communities in International Comparison: Political Lessons, Scientific Avenues, and Democratic Issues. Springer; Cham, Switzerland; 2016. pp. 47-64.
- 15- World Health Organization. Checklist of Essential Features of Age-friendly Cities. World Health Organization, 2007
- 16- Kalache L, Plouffe A. Towards global age-friendly cities: determining urban features that promote active aging. Journal of Urban Health. 2010; 733-739.
- 17- G. Gawron and P. Rojek-Adamek. The Idea of Age-Friendly Cities and Communities as a Response to the Challenges of Contemporary Demographic Changes. In Athens: ATINER'S Conference Paper Series, No: SOC2015-1772, Greece, 2015.
- 18- World Health Organization. (2016). "Global strategy and action plan on ageing and health (2016 - 2020)".
- 19- World Health Organization. (2015). "World Report On Ageing And Health".
- 20- پورجعفر م و تقوایی ع و بمانیان م و صادقی ع و احمدی ف. "ارائه انگاره‌های محیطی موثر بر شکلگیری فضاها عمومی مشوق سالمندی موفق با تاکید بر ترجیحات سالمندان شیراز" نشریه سالمند. ۱۳۸۹؛ ۵(۵): ۲۲-۳۴.
- 21- H.K. Yung, E. & Conejos S & H.W. Chan E "Social needs of the elderly and active aging in public open spaces in urban renewal." Cities . 2016; 52: 114-122
- 22- لک، آ "کاربرد نظریه زمین های د ر پژوهشهای طراحی شهری" نشریه صفه. ۱۳۹۳؛ ۲۴(۶۴): ۴۳-۶۰.
- 23- Borst H, Sanne I, Graham J, Dongen J, & Bakker I. M. H. Influence of environmental street characteristics on walking route choice of elderly people. Journal of Environmental Psychology. 2009; 29(4), 477-484.
- 24- IDGO (2007). Inclusive design for getting outdoors: How does the outdoor environment affect older people's quality of life? http://www.idgo.ac.uk/older_people_outdoors/outdoor_environment_qol.htm.
- 25- Michael Y. L, Green M. K, & Farquhar S. Neighborhood design and active ageing Health & Place. 2006; 12, 734-047
- 26- Labus A. (2012). Concepts of urban renewal in an ageing society in the XXI century Case studies in Polish cities. Paper presented at the REAL CORP 2012 Tagungsband, Schwechat.
- 27- Kwok J. Y. C, & Ng C. H. K. (2008). User friendly living environmental research and design for older persons. In P. Langdon, J. Clarkson, & P. Robinson (Eds.), Designing inclusive futures. London: Springer-Verlag London Ltd
- 28- Clarke P, & Nieuwenhuijsen E. R Environments for healthy ageing: A critical review Maturitas. 2009; 64, 14-91

- 29- Turel H. S, Yigit E. M, & Altug I. Evaluation of elderly people's requirements in public open spaces: A case study in Bornova District (Izmir, Turkey). *Building and Environment*. 2007; 42, 2035–.5402
- 30- Hong Kong Planning Department (2002). Ageing population and planning for the elderly. (Retrieved June 12, 2006)
- 31- Urge (2004). Making greener cities. (from <http://www.urge-project.ufz.de/CD/booklet.htm>)
- 32- Temelova J, & Dvorakova N. Residential satisfaction of elderly in the city centre: The case of revitalizing neighbourhoods in Prague. *Cities*. 2012; 29(5), 310–317
- 33- Fadda G, Cortes A, Olivi, A, & Tovar M. The perception of the values of urban space by senior citizens of Valparaiso. *Journal of Aging Studies*. 2010; 24, 344–357.
- 34- Woo J, Chan R, Leung J, & Wong, M. Relative contributions of geographic, socioeconomic, and lifestyle factors to quality of life, frailty and mortality in elderly. *PloS One*. 2010; 5(5):87-75.
- 35- Andersson J. E. Architecture for silver generation: Exploring the meaning of appropriate space for ageing in a Swedish municipality. *Health & Place*. 2011; 17:572–587

Exploring Elderly's sense of place of Railway Square

Abstract

considering the benefits of "sense of place for the individual and society, the growth of the aging process in Iran, the importance of their presence in urban spaces as social equity and the impact of the environment on the level of performance and their sense of place, it is important to consider environmental preferences of this population group. The aim of this research is to improve the relationship between the place and elderly and identifying the effective factors on the formation of sense of place in them. This study is in the context of qualitative methodology and content analysis. The data has been collected using a semi-structured in-depth interview technique and the sample size was determined by the theoretical saturation of the participants.

The research case is Tehran Railway Square; This square is one of the key gates of the Iranian capital. The collected data is encoded in 19 identifiers, 5 concepts and 3 categories. Categories including communicating with people, space efficiency, and space identity. Major concepts include the space-user community, space management, space facilities, space coherence, and space history. The results of this study also indicated that the view of the elderly is not limited to the form of the space, the space-users also affect their sense of place. Thus, the proposed model of this research can be a guide for urban designers and planners to have a positive effect on the sense of place of this population group according to the extracted identities .

Keywords: Sense of Place, Elderly, Tehran Railway Square